

բուն վրայ ուրախութեան հանդիպեցաւ վիշտերուն բոլոր մարդոց: Ու բարձրութենէն իր վիշտերուն, տեսաւ Ան ուրախութիւնը բոլոր մարդոց:

Տեսիլքներ կը տեսներ Ան զորս մենք չենք տեսներ, Ջանին կը յսէր, զորս մենք չենք լսիր, և կարծես թէ կը խօսէր անտեսանելի քաղմութիւններու, ու զեռ կը խօսի Ան յաճախ, մեր միջոցաւ, անծնունդ ազգերու:

Մինակ էր յաճախ Յիսուս: Մեր մէջն էր, բայց ոչ մեզմէ:

Երկրի վրայ էր Ան, բայց կը մնար երկինքի մէջ: Մեր միայնութեան մէջ միայն կրնաք զգալ իր միայնութեան աշխարհը:

Սիրեց Ան մեզ գորովալիւ սիրով: Անոր սիրտը հնձան մըն էր: Դուն և ես կրնանք մօտենալ, բաժակներով ըմպելու Անկէ:

Յիսուսին մէջ բան մը միայն չէի հասկընար, կը սիրէր կատակներ ընել իր ունկնդիրներուն հետ, շարժուածքներ ու խաղեր կ'ընէր բառերու վրայ, ու կը խնդար լիութեամբ իր հոգիին, նոյն իսկ երբ այլուրութիւններ կային Իր աչքերուն՝ և տըլտըլութիւն՝ իր ձայնին մէջ: Բայց հիմա կը հասկնամ:

Կը մտածեմ յաճախ երկրի մասին կնոջ մը նման՝ որ յղի է իր անդրանիկ գաւազով: Երբ Յիսուս ծնաւ, անդրանիկ գաւազ էր. ու երբ մեռաւ, առաջին մարդն էր որ կը մեռնէր:

Քեզ չթուիր թէ երկիրը անդորրացաւ մաշլ այդ Ուրբաթ օրը, ու երկինքները պատերազմի մէջն էին երկինքներու հետ:

Ու չէմ զգար թէ երբ իր Դեմքը անհրեւութացաւ մեր տեսողութենէն, մենք ուրիշ բան չէինք, բայց յիշողութիւններ մթութեան մէջ:

Անգլ. քարգմ.
ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՅԱԼԻԼ ՃԻՊՐԱՆ

ԵԿԵՂԵՅՈՒԴՈՍՄԱԿԱՆ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԵՒ ԱՂԹԱՄԱՐ

Ս. Էլմիածնի և Նուիրապետական միւս Աթոռներու յարաբերութեանց նուիրուած մեր այս երկրորդ յօդուածով կ'ուզենք համառօտակի ներկայացնել պատմութիւնը այն յարաբերութեանց, զոր Ս. Էլմիածնի եւ Աղթամարի Աթոռները ունեցան իրարու հետ, 1441 թուականէն մինչև Աղթամարի կաթողիկոսութեան գաղարուսը:

Վիրապետիկն առաջին զործերէն մին եղաւ իր ընտրութենէն յետոյ՝ հրատարակել արձակման ընդհանուր կոնդակ մը. հոն Աղթամարի կապանքէ արձակուած մասնաւոր կերպով դրուած է սա բառերով. «Մանաւանդ զԱղթամարայ կաթողիկոսն զտէր Դաւիթ և եպիսկոպոսունքն ամենայն և վարդապետքն ամենայն, քահանայք և օրհնականքն և ամենայն աստիճանաւորքն: Արք և վանայք և ամենայն կնիզանիք և հանգուցեալքն ի Քրիստոս, օրհնեալ և արձակեալ եղիցին յամենայն կապանաց, յանիծից և ի բանադրանաց և ի կապից մեղաց իւրեանց: Զոր Գրիգորիոս կաթողիկոսն և իւր միաբանեալքն ամենայն որք ժողովեցան և զանէծս և զբանադրանս գրեցին, ես արձակեմ զնոսա ի կապանաց անիծից և ի բանադրանաց և ի դառն դատապարտութենէ նոցա որք անցին զպատուիրանաւն Աստուծոյ և ապրատարեցան ի Սուրբ Աթոռոյս Էլմիածնի: . . . Զոր այժմ կաթողիկոսն Աղթամարայ տէր Դաւիթ իւրովք հնազանդեցելովքն ամենայն, զղջացան և հնադանդեցան օրոյս Աթոռոյս և մեզ: Նա և մեք ընկալաք զնոսա սիրով ըստ հրամանի Փրկչին և թողաք զյանցանս նոցա և ազատեցաք ի կապանաց անիծից աստ և ի հանդերձեալն ի դատապարտութենէ: Եւ օրհնեալքն ի նմանէ ճշմարիտ օրհնեալք եղիցին և արձակեալքն ի նմանէ ճշմարիտ արձակեալք, և ձեռնադրեալքն ի նմանէ ճշմարիտ ձեռնադրեալք և մկրտեալքն՝ ճշմարիտ մկրտեալք, պսակեալքն ի նոցանէ ճշմարիտ պսակեալք, և խոստովանեալքն ի նոցանէ ճշմարիտ ազատեալք եղիցին ի մեղաց

ւերեանց» (Դեւոր Յովսէփ, էջ 619—620)։

Աղթամարեանները բանադրանքով կապուած էին Գրիգոր Գ. Պահլավունի կաթողիկոսի կողմէ (1113—1166), Սեան լերան Մեծ Սիւնհոգոսին որոշումով, որուն կը մասնակցէին երկու հազար հինգ հարիւր հոգի, եկեղեցական բոլոր դասերէն։ Բանադրանքին պատճառը այն էր որ Աղթամարի եպիսկոպոսը Դաւիթ Թոռնիկեան, արհամարհելով Գրիգոր Պահլավունիի տղայութիւնը, ինքզինքը կաթողիկոս ձեռնադրել տուած էր հինգ եպիսկոպոսներով Ձորավանքի եկեղեցիին մէջ։

Բանադրանքի այդ կապանքը մնացած էր Աղթամարի վրայ մինչև Կրիգոր Տաթևացիի ժամանակները, որ եռանդուն ոգիով աշխատեցաւ բանադրանքը վերցնել տալու, հայրապետական Աթոռները միացնելու և փոխադրելու Ս. Էջմիածին։ Ինչ որ չէր յաջողած Գր. Տաթևացիի օրով, իրագործուեցաւ վերջապէս իր աշակերտ Թովմա Մեծուփեցիի և անոր գործակիցներուն ճիգերով։ Այսպէս ուրեմն աւելի քան երեք դարեր անդոյժ մնացած վէրք մը կը դարձանուէր և կը սպիւնար։

Վերապիտի կոնդակէն այնպէս կը հասկցուի թէ բանադրանքէ արձակման թուականին ալ նոյնպէս Դաւիթ անունով կաթողիկոս մը կայ Աղթամարի մէջ որ հնազանդութիւն կը յայտնէ Ս. Էջմիածնի Աթոռին և Հայրապետին։ Ըստ Օրմանեանի Աղթամարի Աթոռին վրայ կայ Դաւիթ Գ. Գուրահայէկեան 1393—1433ին, իսկ Աթոռին փոխադրութեան օրերուն գահակալն է Ջաքարի Գ. (1434—1464)։

Աղթամարի Ջաքարի կաթողիկոսը հաշտ յարաբերութիւն ունէր Կիրակոս Վերապետին հետ, բայց երբ սա զահլնկէց եղաւ, Ջաքարի խղեց իր յարաբերութիւնները Մայր Աթոռի հետ, և չուզեց ճանչնալ Գրիգոր Ժ. Ջալալբէգեանցի կաթողիկոսացունը։ Ջալալբէգեանց ազմուկով Եւթողունութեամբ արձու բարձրացած, լոնց Ջաքարի յարաբերութիւնները խղելուն հանդէպ, ոչ ժողով դաւարեց և ոչ վճիռ արձակեց, որով պէտք է ըսել թէ Աղթամարի Աթոռը Կիրակոս Վերապետի օրհնութիւնն և արձակումն յետոյ կրկին չէ նշովուած։ Ջաքարի կթղ. որ յաւակնութիւն ունէր Ս. Էջմիածնի գահը բարձրանալու, ոչ

միայն Ջալալբէգեանցի դէմ դիրք բռնեց այլ և միջոցներ ձեռք առաւ, որ կորզէ Աթոռը։ Եւ իրապէս պահ մը յաղկեցաւ ալ արտաքին միջամտութեամբ, այսինքն Գարաջօլունիներու վեհապետ Ջիհանշահի պաշտպանութեամբ, տիրանալ Էջմիածնի Աթոռին։ Բայց իր յաղկութիւնը կարճ տևեց, տարի մը միայն, և ստիպուեցաւ Էջմիածնէն փախչիլ ձգտուած կերպարանքով, չմոռնալով սակայն հետը վերցնել Լուսաւորչի Աջը և տանիլ Աղթամար, ի մեծ ուրախութիւն իր թեմականներուն։ Ջաքարիայի հեռանալէն յետոյ Ջալալբէգեանց շարունակեց իր ընդհատուած կաթողիկոսութիւնը, արժուակից ունենալով Արիստակէսը։

Արիստակէս Բ. յաջորդեց Ջալալբէգեանցին (1465—1469), բայց իր կաթողիկոսութիւնն ալ պահ մը ընդմիջուեցաւ Աղթամարի կթղ. Ստեփանոս Դ. (1464—89) ոտնձգութեան պատճառաւ։ Սա ալ ծիրանչարի պաշտպանութեամբ, նման իր նախորդին, գնաց Էջմիածին և զրաւեց Աթոռը (1467), բայց տարի մը միայն կրցաւ պահել, որովհետեւ Աքքօլունիներու պետը ձիհանկերի որդին Ուզուն Հասան զօրացաւ եւ նուաճեց Գարաջօլունիները (1468)։ Ստեփանոս ստիպուեցաւ ետ դառնալ Աղթամար։ Իսկ Ս. Աջը Աղթամար մնաց 15 տարի, մինչև որ Օձոպեցի Վրթանէս եպիսկոպոսի ճարպկութեամբ կարելի եղաւ վերադարձնել զայն Մայր Աթոռ։

Աղթամարի և Էջմիածնի յարաբերութիւններէն ուշագրաւ զիպուածներ չեն յիշուիր մինչև ԺՁ. դարու կէսը։ Այդ միջոցներուն Աղթամարի Աթոռին վրայ կար Գրիգոր կթղ. Սէֆէտինեան (1542—1610), որ իր իշխանութեան սկիզբները շ. 1557ին փորձեց իր գաւազանին ենթարկել Ս. Էջմիածնի իրհակներէն Ոոյ, Սալմաստ, Վան, Ամիգ, Արճէշ, Ուլաթ և Մուշ գաւառները։ Բայց Ստեփանոս Ե. Սալմաստեցիի Աթոռակիցը Միքայէլ (1545—1567) բուն կերպով ընդհարացաւ, և պարսից ինքնակալ Շահ Իսկամարին (1525—1576) զինելով զօրաւոր հրովարտակ մը ստացաւ ի հաստատութիւն Ս. Էջմիածնի իրաւունքին։

Աղթամարի կաթողիկոսները դար մը ևս անցուցին անշնանակ գոյութեամբ։ Մարտիրոս Մոկացի կաթողիկոսին օրով (1660—1662) Մոկացիք և Շառտախցիք իրարու հետ

կը դժտին, և Շատախի իշխանը իր գաւառը էջմիածնի թեմ հռչակելով Յակոբ Զուգայեցի կաթողիկոսէն (1655-1680) վարդապետ մը կ'ուզէր: Սակայն Մարտիրոս կթղ. թոյլ չի տար որ բաժանումը տեղի ունենայ, չուտով Շատախ կ'երթայ և տեղւոյն կուսակալին միջամտութեամբ ոչ միայն Շատախը կը հպատակեցնէ այլ և Վան, Բերկիր, Արճէշ, Ուլաթ, Բաղէշ, Մուշ, Ուշապ և մինչև Ամիգ իրեն հնթարկող հրովարտակ մը կը ստանայ Առկթան Մահմէտէն (1648-1687), յայտարարելով թէ այս գաւառները Շընդ տէրութեամբ քով են, սակայն ի յերկիրն պարսից նստող խալիֆայն, զարդունս օրաց ժողովեալ տանի յերկիրն պարսիցն: Բայց Յակոբ կթղ. կը յաջողի նոր հրովարտակով մը վիճակները ետ առնել և Վանի առաջնորդ Պօղոս վարդապետի վրայ դարձնել, առանց յիշելու էջմիածնի անունը, որովհետեւ պարսիկներու և օսմանցիներու միջև թշնամութիւն կար:

Երբ Եղիազար Այնթապցի Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Աթոռը բարձրացաւ (1681-1691), իր կարողութեան համարաւ արդէն տարածուած էր կանուխ, ուստի ճեկին յամենայն կողմանց ի հնազանդութիւն սմա», մինչև իսկ Աթթամարի Աթոռին կթղ. ընտրուած Թովմաս Յեռիճցի (1681-1698), փոխանակ իր եպիսկոպոսներէն ընդունելու կաթողիկոսական օծումը, բարձում ընծայուք, եպիսկոպոսօք, քանահայրք եւ տանուտէրօք՝ ուղեւորեցաւ էջմիածին եւ Եղիազար կաթողիկոսէն ընդունեց իր ձեռնադրութիւնը, Մայր Ծածարին մէջ. միւսոն ալ առաւ էջմիածնէն և այնպէս դարձաւ իր Աթոռը, ճանչնալով Ս. էջմիածնի գերիշխանութիւնը: Այս բայով հայերը կը պապանձեցնէին իսկ լատինաւորները որոնք ստէպ կը մեղադրէին Հայ Եկեղեցին իբրև բաղձադուխ:

Բայց գժախտաբար կարճ տևեց նորահաստատ այս կացութիւնը: էջմիածնի կաթողիկոս Նահապետ Նոքսեացի (1691-1705), չէ ըստած թէ ինչ պատճառով, վշտացաւ Թովմաս կաթողիկոսի դէմ և զայն պաշտօնէն զրկելով անոր տեղ կթղ. ձեռնադրեց Աւետիս եպիսկոպոս մը և զրկեց Աթթամար որ Աթոռին տիրանայ:

Թովմաս կթղ. սակայն ընկճուեցաւ, և օսմանեան կուսակալին ձեռքով Աւետիսը

վտարեց, և որպէսզի Աթոռը մնայ Աղթամարցի եպիսկոպոսներուն ձեռքը, իբրև Աթոռակից օծեց Մահակ Արծկեցի եպիսկոպոսը. նոյնիսկ աւելի առաջ ալ երթալով Վանի մէջ նստող էջմիածնական եպիսկոպոսը հեռացնել տուաւ և Վանայ վիճակին վրայ Աղթամարեան եպո. մը հաստատեց (1697):

Աղթամարի Աթոռը յաջորդ կաթողիկոսներու օրով գարձեալ մնաց մոռցուած և անշնանակ կացութեան մէջ մինչև ԺԸ. դարուն կէսերը:

Նիկողայոս Ապարկերտցի կաթողիկոսը (1736-1751) նոր փորձ մը ըրաւ էջմիածնական վիճակները զրաւելու, և օսմանեան կառավարութիւնէն հրովարտակ հանձնեց Վան, Բաղէշ, Մուշ և չընկալաւ վիճակներ սեփականելու, և էջմիածնի նուիրակն ալ վտարեց՝ հաւաքած արգիւնքները ձեռքէն առնելէ վերջ: Ասոր վրայ էջմիածնի կթղ. Ղազար Զահկեցի (1737-1751) բողոքեց և Նալբան Յակոբ պատրիարքին (1741-1749, 1752-1764) միջոցաւ հակառակ հրովարտակ մը ստացաւ 1746ին, որով ոչ միայն յիշեալ վիճակները այլ և արգիւնքները ետ առաւ Նիկողայոս կաթողիկոսէն: Զահկեցի նաեւ քանադրեց Նիկողայոսը: Աղթամարի վիճակայինները յուզուեցան և շատ մը հետեորդներով Նիկողայոսը էջմիածին զրկեցին որ արձակում ստանայ, խոստանալով ջայնուհետեւ կաթողիկոսօք և վիճակօք ի հնազանդութեան սրբոյ էջմիածնի մնալ: Զահկեցիի զիջաւ, Նիկողայոսը արձակեց և Աթոռին դարձուց, հրամայելով որ անկէ ետքը իրենք ուրիշ մէկը չօծեն այլ ընտրեալը Մայր Աթոռ զրկեն որ հոն օծուի:

Նիկողայոսի մահէն յետոյ սակայն Աղթամարցիք նորէն ինքնազուխ կ'ընտրեն անոր յաջորդ Գրիգոր (1751-1761) անուն, և ժամանակին խռնակութեանց պատճառաւ մտադրութիւն չի գրաւեր իրենց արարքը:

Գրիգորի յաջորդը Թովմաս Բ. (1761-1783), թէև իրենիւրէն կ'ընտրուի բայց զանազան պատճառներէ հարկադրուած կ'երթայ էջմիածին և ինքզինքը Ղազար կաթողիկոսի նշովքին տակ խոստովանելով թուովիւն կը խնդրէ Յակոբ Շատախեցի կաթողիկոսէն (1759-1763): Շատախեցին սիրով կ'ընդունի Թովմասի աղերսը և հանդիսաւոր կերպով արձակում տալէ վերջ կոնգակով կը հպատատէ զայն իր Աթոռին վրայ:

միևնոյն աստեղ կը նորոգէ Ղազարի և Նիկողայոսի օրով հաստատուած կանոնները: Թովմաս միւսոն ալ կը ստանայ Ս. Էջմիածնէն: Իսկ Սիմէոն Երևանացի կաթողիկոսի օրով (1763—1780) Թովմաս գիմուս մը կ'ուղղէ անոր, գանգատելով Աբահամ Մուկացի վարդապետին զէմ որ քուրդ բռնապետ Աւտուլայ Ոսնի պաշտպանութեամբ կ'ուզէր Նոր կաթողիկոսութիւն հիմնել Մուկաց գաւառին համար: Սիմէոն յաջողեցաւ զսպել այդ ձեռնարկին հեղինակները իր ձեռք առած կորովի միջոցներով:

Թովմաս Բ. ին յաջորդող Աղթամարի միջանի կաթողիկոսներ տեղական ընտրութեամբ և օծմամբ Աթոռ բարձրացան և էջմիածնի կթղ. Ղուկաս Ա. Կարնեցի (1780—1799) չկրցաւ իր նախորդին օրով վերահաստատուած պայմանները գործադրել տալ, տամանակին քաղաքական խռովութեանց յարուցած արգելքին պատճառաւ:

Բայց կ'երևի թէ հակառակ ասոր երկու Աթոռները բարեկամ էին իրարու. որովհետեւ Աղթամարի կթղ. Կարապետ Վանեցի յատուկ հրահեղով նախազանգէ էջմիածնի կթղ. Գանէլի Ա. Սուրմազեցիի (1807—8) օծման ի Բագրեւանդ:

Աղթամարի կթղ. Յովհաննէս Շատախցիի (1823—1843) մահէն յետոյ Պոլսոյ պատրիարքարանը փորձ մը կ'ընէ Աղթամարի Աթոռը խափանելու, բայց չի յաջողիր: Մուկացի Ոստաուր եպիսկոպոսը միաբանակիցներու խորհրդով և Մահմուտ Ոսնի պաշտպանութեամբ կաթողիկոս կը հռչակուի և կ'օծուի (1844—1851): Պատրիարքարանը արքունական հրամանով Ոստաուրը աքսորել կուտայ Շապինգարահիսար:

Ոստաուրի մահէն յետոյ Աղթամարցիք կրօնադիմութեան սպառնալիքով կ'ըլլա՝ զին պատրիարքարանի հաւանութիւնը ըստանալ որ նոր կաթողիկոս մը ընտրեն: Աղթամարցիներու ընտրելին էր Ս. Էջմիածնի եպիսկոպոսներէն Գարբիէլ, որուն զէմ կ'իյնէ նախ՝ Պոլսոյ պատրիարքարանը, բայց յետոյ կը ստիպուի զիջիլ Աղթամարցիներու կամքին, սակայն խնդիրը կը տեղեկացնէ Ամինայն Հայոց Հայրապետ Ներսէս Ե. Ալապարկեցիին (1843—1857): Ալապարկեցիին ալ կ'ընդգրկմանայ Գարբիէլի կաթողիկոս օծուելուն և կը յանդիմանէ Կ. Պոլսոյ պատրիարքն ու ժողովները որ սկսածակատար

եղեալ խաժամուածին Աղթամարայ և խորհրդականին նոցա Գարբիէլ եպիսկոպոսին Վանայ, իրենց սկզբունքը կը փոխեն և եկեղեցական օրէնքները կ'անադառն: Ատոր վրայ Գարբիէլ եպս. օծումէ կը հրաժարի: Բաւական ձգձգումներէ և բանակցութիւններէ վերջ պայմանագիր մը կը կազմուի, որուն համամատ Աղթամարի կաթողիկոսը Կ. Պոլսոյ պատրիարքական կոնդակով պիտի հաստատուի, Մայր Աթոռին հպատակ պիտի մնայ և էջմիածնի կաթողիկոսին անունը պիտի յիշատակէ, և ինքնագլուխ ոչ մէկ ձեռնագրութիւն պիտի չընէ: Այս պայմանագրէն վերջ աճապարանօք, միայն մէկ եպիսկոպոսով կաթողիկոս կ'օծուի Պետրոս (1858—64), որ իր քաղցրածայն երգեցողութեան համար կոչուած է Պիւլպիւլ (= տոխակ):

Պետրոս Պիւլպիւլ իր օծումէն երկու օր վերջ 3 վարդապետներ եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ: Վեց տարի յետոյ անոնց վրայ կ'աւելնայ չորրորդ մըն ալ Յովսէփ եպս. Ոստաւեղեան: Ասոնք Պողոսեցի Ոստաուր Շեքոյեան եպիսկոպոսի գլխաւորութեամբ Պետրոսը ապաշտօնակի կ'ընեն, և տեղը կը բարձրացնեն Շեքոյեանը (1864—1895) որ հայազաւան ասորի մըն էր խորամանկ ու ճարպիկ: Պետրոս կթղ. վերաւորուած վիճակի մէջ կ'ապաստանի իր եղբորդու Սուրեն և նոյն գիշիր ասորձանակ ու դառնակի հարուածներով կը սպաննուի նոյն տոյն մէջ երկու քրտեքու ձեռքով:

Պոլսոյ պատրիարքարանը չեղեալ կը նկատէ Շեքոյեանի կաթողիկոսացումը, իրեն ոչ մէկ օրինական պայմանի լրացումով իրադրութեամբ, և տեղապահ կը կարգէ Վանի առաջնորդ Իգնատիոս եպս. Գազմաձեանը: Այս աստեղներ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռին կաթողիկոս կ'ընտրուի Գեորգ Դ. (1866—1882), որուն տակաւին Պոլսոյ գտնուած պահուն՝ Աղթամարի Աթոռին խնդիրն ալ կը ներկայացուի իրեն, ըստ յատուկ մասնաժողովի մը ներկայացուցած առաջարկներուն, որոնց մէջ Աղթամարի վերաբերող կէտերն են. 1. Աղթամարի կաթողիկոսը ընտրել վիճակալին ժողովով և Կ. Պոլսոյ Ընդհ. ժողովով և Ամինայն Հայոց կաթողիկոսին առաջարկել ի վաւերացումն և ի հաստատութիւն: 2. Օծումը կատարել էջմիածնի մէջ: 3. Եպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւնը Ամինայն Հայոց Հայրապետի գրաւոր

հաւանութեամբ կատարելու 4. Թէ կաթողիկոսի և թէ վիճակայիններու կողմէ յիշատակել Ամենայն Հայոց Հայրապետը Գէորգ Դ. ասոնց գործադրութիւնը կը յանձնէ Պոլսոյ պատրիարքին. բայց գործնականապէս ոեւէ փորձ չի կատարուիր:

Պոլսոյ մէջ խնդիրը զանազան փուլերէ կ'անցնի և ի վերջոյ արդիւնքը տպագրեալ տեղեկագրով մը հրապարակ կը գրուի: Գէորգ Դ. այդ տեղեկագրին զէմ քննադատական կոնզակ մը կ'ուղղէ Պոլսոյ պատրիարքին (1863—1869) և կը պնդէ որ Աղթամարի Աթոռին յարաբերութիւնը Մայր Աթոռին հետ ըլլալ հպատակական, հակառակ պարագային կը սպառնայ Աղթամարն ալ. ինչպէս Սիւրբ, Եթողու ըստ առաջնոյն ի թիւս հակաթոռ և ապօրինաւոր կաթողիկոսաց ստորուցելոց ի գրեթէ յօրն լուսոյ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Սրբոյ Հիշմածնի:

Երբ Պոլսոյ մէջ այս անցուցարձեքը տեղի կ'ունենային Շերոյեան կը շարունակէր իր կաթողիկոսութիւնը վարել Աղթամարի մէջ, մինչ պատրիարքարանը տեղապահը փոխած և Քազմաճեանի տեղ նշանակած էր Աղթամարի միաբան Յակոբ Կաթ. Թօփուզեանը:

Երբոր Յրիմեան Մկրտիչ Պոլսոյ պատրիարք եղաւ (1869—1873) Գէորգ Դ. անոր ուղղուած կոնզակով մը յիշտեց իր տեսութիւնները և պահանջները ինչպէս Սիւրբնոյպէս և Աղթամարի Աթոռին վերաբերմամբ, բայց Պոլսոյ Ընդհ. Ժողովը այդ կոնզակին պաշտօնական ընթերցումն անգամ չ'ընդունար: Գէորգ Դ. զգուհ Պոլսոյ բռնած ընթացքէն շարունակեց իր ուղղութիւնը և Սիւրբ հետ Աղթամարի Աթոռն ալ հակաթոռ և հետեւեալ կոչեց իր փոփոխած հաւատարմութեան երզնաթողիկոսին մէջ:

Շերոյեանի խնդիրը երկար քննութեանց և դատաւարութեանց առարկայ եղաւ: Սալատուր կթղ. 1868ին եկաւ Պոլիս, քննութիւն և վերաքննութիւն առին տարիներ, մինչ Աղթամարի թեմականները կը շարունակէին իրաւաւորի հաստատութիւնը պահանջել, և պատրիարքարանը զիջողութեան ստիպելու համար մինչև իսկ կրօնափոխութեան սպառնալիքներ կ'ընէին:

Երբ Ներսէս Վարժապետեան բարձրացաւ Պոլսոյ պատրիարքական Աթոռը (1874—1884), իր առաջին գործերէն մին եղաւ կաթողիկոսի Աղթամարի խնդիրը որ արդէն տարապայմանօրէն երկարած էր: Քաղաքական և կրօնական Ժողովներ վերստին կը քննեն իրաւաւոր կաթողիկոսի յանցապարտութիւնը մասնաւորաբար Պետրոս կաթողիկոսի սպանութեան գործին մէջ, ինքը

ուրացած էր իր մասնակից ըլլալը և հաւանակը կարելի չէր եղած ապացուցանել վիճակներու միջոցաւ: Ուստի 1875 Դեկտ. 4ին իրաւաւոր երբեմնեալ կը յայտարարէր յանուն Աստուծոյ և խղճի թէ Պետրոսի սպանութեան մէջ մասնակցութիւն ունեցած չէ և մտքէ անգամ անցուցած չէ և: Այս յայտարարութեան վրայ իրաւաւոր անպարտ կը հուշակուի և կ'ընդունուի իբր օրինաւոր կաթողիկոս Տանն Աղթամարայ, իրաւաւոր կը փութայ յայտարարութիւն մըն ալ ստորագրել թէ ըստ ամենայնի հնազանդ է Մայր Աթոռոյ Հիշմածնի:

Ներսէս պատրիարք Աղթամարի խնդրին վերջնական որոշումը խնդրելով դիմած էր Գէորգ Դ. կաթողիկոսին, որ կոնզակով մը կը պատասխանէ և կը յորդորէ փութալ ճեպել իսպառապու բարձունք երկրորդական և երրորդական արժանաց կաթողիկոսական անուանելոց: Բայց իր այս յորդորը մէկ կողմ կը ձգուի, որովհետեւ Պոլսոյ պատրիարքն ու Ժողովները համամիտ չէին Սիւրբ ու Աղթամար քննուի:

Այսպէս 1864—1876, տասներկու տարի քաջքուռելէ յետոյ կը վերջանար Շերոյեանի դատաստանական խնդիրը և հրովարտակը կ'առնուէր: Ան Պոլսոյ մէջ կը կատարէր հանդիսաւոր պատարագներ ու ապա կը մեկնէր իր Աթոռը, թէև Գէորգ Դ. կը շարունակէր զլաւեալ իր ճանաչումը:

Մակար Ա. իբր եղաւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1885—1891), վերցուց Գէորգ Դ. կաթողիկոսէն մուծուած յանձնուածք և Աղթամարի Աթոռին հետեւալ ու անվաւեր հուշակուած վերջ գտաւ:

Շերոյեանի կաթողիկոսութիւնը տեւեց 31 տարի և ձեր տարիքով վախճանեցաւ 1895 Դեկտեմբեր 22ին: Ըստ Օրմանեանի ան «աշխարհէ մեկնեցաւ առանց գովանի յիշատակ մը և առանց արդիւնք մը թողլու իւր ետեւէն» (Աղագրագրութիւն էջ 5048):

Շերոյեանի եղաւ Աղթամարի վերջին կաթողիկոսը, իրմէ յետոյ նոր մը չ'ընտրուեցաւ և այդ կերպով դադարեցաւ սոյն կաթողիկոսութիւնը 782 տարի տեւելէ վերջ (1113—1895):

Աղթամարի կաթողիկոսական Աթոռը կը պարունակէր վանի և Բաղէշի կուսակալութեանց մէջ գտնուող տասներկու թեմեր, որոնք էին, Հայոց Ձոր, Ոստան, Կարճկան, Շատախ, Մոկք, Նիրալ, Կարկառ, Կեցան, Սպարկերտ, Մամուսանք, Շիրվան և Պահան: Զուրկ էր քաղաքներէ, ունէր 194 գիւղ, 57 փանք, 272 եկեղեցի, վանականները մէջն ըլլալով, և իբր 100,000 Ժողովուրդ:

Ն. Վ. Պ.